

MOTIV DOMOVINE I SMRTI U DRAMAMA DUŠANA KOVAČEVIĆA

Marina Milivojević - Mađarev

UDK: 821.163.41.09Kovačević, D.-2

U ovom radu se razmatra način na koji dramski pisac Dušan Kovačević tretira pojmove domovine i smrti u svojim komadima, počev od prvih (*Maratonci trče počasni krug* i *Radovan III*) do najnovijih (*Hipnoza jedne ljubavi*). Autor utvrđuje da se ideja domovine u komadima Dušana Kovačevića sastoji od više različitih ideja koje se stapaju sa idejom smrti, kao što su zemlja (u koju se mrtvi zakopavaju), vlast (koja šalje u smrt) i zavičaj (početak i kraj za glavnog junaka). Susretanja i mešanja ovih pojmova daju kompleksnu sliku domovine u svim komadima jednog od najpoznatijih srpskih komediografa.

Ključne reči: drama; Dušan Kovačević; domovina; smrt; zemlja; vlast; Srbija

Dušan Kovačević je, zajedno sa Aleksandrom Popovićem, dramski pisac koji je u drugoj polovini 20. veka najviše obogatio srpski jezik. Brojne rečenice iz njegovih drama su ušle u kolokvijalni, urbani govor. Takođe on je nastojao da u savremeni srpski govor vrati poetski jezik karakterističan

za narodnu pripovetku kako ju je zapisivao Vuk Stefanović Karadžić. Zbog Kovačevićevog doprinosa razvoju modernog srpskog jezika pisanje o odnosu pisca prema motivu domovine započeću pokušajem da odredim šta domovina kao reč znači u savremenom srpskom jeziku. Reč *domovina* je imenica ženskog roda i sinonim je za reč *otadžbina*. U slučaju oblika domovina reč u osnovi ima dom – prostor koji određujemo kao svoj, u kome živimo, a u obliku otadžbina pojam se povezuje sa ocem. Dakle, domovina je pojam vezan za dom i oca. Istovremeno, u pitanju je imenica ženskog roda ne samo u srpskom jeziku (lat. *patria*). Stoga se domovina u likovnim umetnostima prikazuje u ženskom obliku. Domovina je, takođe, širi geografski prostor (najčešće država) sa kojom se jedna grupa ljudi nacionalno i kulturno identifikuje. U savremenoj nauci se na ovu opštu odrednicu dodaje amandman da domovinu treba sagledavati kao odnos između ljudi i prostora pri čemu se istorijsko geografski parametri mogu menjati ako se okolnosti menjaju. Ovo je posebno zanimljivo za istraživanje vezano za Dušana Kovačevića koji piše u drugoj polovini dvadesetog veka jer se krajem ovog veka upravo taj odnos ljudi prema geografskim parametrima promenio – 50-tih, 60-tih, 70-tih, 80-tih domovina je bila SFRJ i ko bi tvrdio drugačije mogao je, u najmanju ruku, zaraditi etiketu nacionaliste, da bi se od 90-tih ta odrednica promenila. U dramama Dušana Kovačevića reč domovina se ne upotrebljava, a motiv domovine se razlaže na tri motiva: motiv zemlje, motiv države i motiv zavičaja. Ova tri motiva se međusobno prepliću i variraju u svim komadima. Kroz promenu značenja ova tri pojma možemo pratiti promenu odnosa Dušana Kovačevića prema ideji domovine.

Prvi se javlja motiv zemlje koji je prisutan od drame *Maratonci trče počasni krug* (premijera 1972. godine u Ateljeu 212 u Beogradu). Istorijski to je vreme kada SFRJ još uvek deluje čvrsto i stabilno i pored problema. Tito je živ i predsednik je države, a KPJ ima veliku moć i uticaj na društvo i čini se da će tako ostati večno. U tom kontekstu *Maratonci trče počasni krug* govori o porodici Topalović koja drži firmu koja se bavi ukopavanjem mrtvih. Ukopavanje mrtvih u zemlju je u srpskoj tradicionalnoj kulturi,

uz venčanje, najvažniji obred. Međutim, Topaloviće ne zanima obred već lak i siguran profit. Zato oni i njihov kompanjon u poslu Bili Piton jedan isti kovčeg preprodaju godinama tako što mrtvacu otkopavaju nakon pogreba i uzimaju kovčeg da bi ga preprodali. U *Maratoncima* je tako motiv zemlje povezan sa motivom smrti, a smrt je siguran posao kažu Topalovići. Smrt je porodični biznis koji vode isključivo muškarci, koji se prenosi sa oca na sina i u kome postoji čvrsta patrijarhalna struktura. To će reći – žena je podređena muškarcu, a mlađi muškarac je podređen starijem. Ideja patrijarhata je ovde takođe povezana sa idejom smrti, ne zato što patrijarhat po sebi jeste smrt, već zato što svaka ideja dovedena do krajnjih granica vodi u smrt, a Topalovići jesu patrijarhat doveden do krajnjih granica kada on postaje apsurdna negacija samog sebe. Topalovići, takođe, do krajnjih granica dovode ljubav roditelja prema deci i dece prema roditeljima pretvarajući ljubav u mržnju, a krvnu vezu u zlu kob kojoj glavni junak, najmlađi Topalović Mirko, ne može pobeći. Povezivanjem krvi i zemlje dovodi Topaloviće blizu fašizma, ali oni nisu fašisti jer im za to nedostaje šira politička ambicija. Njihovo interesovanje počinje i završava se sa porodicom (zato je Slobodan Šijan tako uspešno mogao da u filmu radnju komada prebaci iz sedamdesetih u tridesete godine 20. veka). Širi društveno-politički okvir postoji samo kao glas sa radija koji govori o nekakvim najasnim krizama u federaciji, a koja porodicu Topalović ostavlja ravnodušnom. Jedino iz saopštenja preko medija možemo zaključiti da oni žive u SFRJ, ali SFRJ nije njihova domovina. Oni žive u svom svetu koji je, to pokazuje opis scenografije, van vremenskog okvira SFRJ. Topalovići su ukopani u nekakvoj prašnjavoj, paučinastoj prošlosti kakav je i njihov luster koji im visi nad glavama. Stariji negiraju savremeni svet oko sebe i ne žele da izađu iz poznatog okvira. To želi Mirko, ali u svojoj želji on je naivan budući da ne poznaje ništa van okvira porodice Topalović i stoga nema realnu mogućnost da izađe iz zadatog okvira. Zato se njegova ljubav prema Kristini pretvara u mržnju, on je ubija da bi na kraju postao novi vođa porodice. Pokušaj da se izađe iz zadatog okvira čini i Mirkov otac

Laki kada nastoji da ubedi porodicu da otvore krematorijum. Krematorijum Topaloviće takođe približava fašizmu tj. nacizmu, ali to ipak ostaje na nivou asocijacije jer, kao što smo već rekli, Topalovići ne izlaze iz zadatog okvira, a to je patrijarhat čvrsto vezan krvnim vezama i zemljom. Oni su u tom okviru sami sebi dovoljni i van zadatog okvira eventualo mogu baciti pogled na TV koji obaveštava u krizi u federaciji ili pak prikazuje splet narodnih igara koji kod starijih Topalovića budi nežna sećanja na nekavo drugo vreme koje je u značenjskom smislu blisko zavičaju iz *Radovana III*, a koje bi se istorijski moglo smestiti u Beograd između dva svetska rata. Topalovići su u urbanoj beogradskoj kulturi postali metafora za one koji odbijaju da žive u svom vremenu i ostalima nameću stare principe. U vreme kada je komad imao premijeru smatralo se da je on svojevrsni komentar na političku garnituru koja je u tom trenutku vodila SFRJ. Komunisti su izašli iz Drugog svetskog rata kao pobednička, partizanska vojska i nemaju nameru da se maknu niti promene decenijama. Kovačeviću se činilo da sistem koji su komunisti stvorili živi od prežvakavanja starih floskula i otkopavanja mrtvaca, to jest stalnog govorenja o mrtvim partizanima. U takvoj situaciji najnovije pokolenje ne nalazi način da prevaziđe zadati okvir već se mora uklopiti, a zatim čitavu »porodicu« gurnuti u veliko nasilje. Povezanost motiva zemlje, domovine i smrti videćemo kod Kovačevića još jednom, najdirektnije, u komadu *Sabirni centar* koji je napisan 1982. godine (dve godine nakon Titove smrti). U tom komadu arheolog profesor Miša Pavlović, koji je čitav život posvetio otkrivanju istorije zavičaja, umire i odlazi pod zemlju »na onaj svet« gde se susreće sa svojim pokojnima da bi preispitali međusobne odnose. Povezanost patrijarhata i zemlje vidimo i u drami *Sveti Georgije ubiva aždahu*. U ovoj drami srpski seljaci žele da poseduju zemlju i žene. Međutim, ta želja za posedovanjem ih istovremeno i zarobljava jer ih emocionalno vezuje, pa su oni u dvostrukom odnosu – oni poseduju i podređeni su onome što žele da poseduju. Zemlja je ovde najbliža zavičaju što ovu dramu povezuju sa prethodno navedenim. Motiv zemlje ponovo nalazimo i u najnovijem komadu Dušana Kovačevića

Hipnoza jedne ljubavi. U ovom komadu razočarana srpska urbana porodica beži od sveopšteg razočaranja u srpsko planinsko selo. Posvećujući se zemlji stariji tamo pronalaze svoj mir i harmoniju, ali mladi emigriraju. Spisateljski put Dušana Kovačevića počeo je komadom *Maratonci trče počani krug* u kome mladi neuspešno pokušavaju da pobegnu od zemlje i očeva na put oko sveta, a završava *Hipnozom jedne ljubavi* u kome se kći jedinica iseljava iz Srbije u kosmos. Ovim pisac zatvara krug i pravi ironičan komentar na nacionalističku floskulu »o Srbima kao nebeskom narodu«.

U *Radovanu III*, komadu koji je nastao godinu dana nakon *Maratonaca*, se prvi put jasno pokazuje motiv zavičaja. Junak komada Radovan je iz zavičaja. Zavičaj je selo iz koga je došao u beogradski soliter. U zavičaju je Radovan sa patrijarhalnom porodicom obrađivao zemlju i za zemlju bio vezan. Ne znamo kako je Radovan živeo u zavičaju, ali znamo da je iz zavičaja krenuo sa izvesnim ambicijama, da te ambicije u gradu nije ostvario i da je sada zaglavljen u soliteru sa komšijskom porodicom Vilotićima. Radovan III je u savremenoj, urbanoj beogradskoj kulturi postao metafora za došljaka koji odbija da se prilagodi životu u Beogradu već insistira da živi u njemu po svojim pravilima. Za razliku od zemlje koja u sebi krije tajnu jer »mrtva usta ne govore« i koja je lepljiva i za sebe čvrsto vezuje, bolje reći u sebi zaglavljuje junaka, zavičaj je lepršava, poetska mladalačka čak pastoralna slika. U zavičaju je bilo sve lepo, nežno i dobro i zavičaj je mesto u kome teži da se vrati junak, ali u koje se ne vraća. Ono što junak prećutkuje, a što je nama sasvim jasno je da je zavičaj i prostor odakle protiču sve njegove frustracije koje su otelotvorene u porodici Vilotići – koja je rodom takođe iz zavičaja. Radovan i Vilotići iz zavičaja donose u soliter višegeneracijski sukob koji eskalira u pravi rat porodica. Neposredni povod za rat je to što je Georgina, ćerka Radovana, zatrudnela pre braka sa jednim od Vilotića, a on je otišao u Ameriku i nije se oženio. Radovan brani svoju mušku čast koja je pohranjena u »krilu« žene. I *Radovan III* i *Maratonci* iako prilično različiti imaju relativno sličan

tok – puzajući sukob eskalira u totalni obračun koji paradoksalno dovodi do ujedinjenja. U *Maratoncima* »bludni« sin se vraća u porodicu, u *Radovanu III* Radovan, ne mogavši da pobeđi, odlučuje da se prikjuči Vilotićima i juriša na tek rođenu Georgininu bebu koja besno i glasno plače. Varijacije motiva zavičaja pojavljuju se i u narednim komadima kao što su *Sabirni centar* i *Balkanski špijun*, da bi kulminaciju doživeo u delu *Sveti Georgije ubiva aždahu*. Naime, u ovom komadu seljaci koji ginu za Srbiju su »ljudi iz zavičaja«. obrađuju zemlju, imaju jasan i surov moralni kod, imaju svoje stalne sukobe oko muške časti (koja je povređena zavodjenjem žena i sestara). Komad *Sveti Georgije ubiva aždahu* je napisan 1984. godine. U njemu se junaci nacionalno određuju kao Srbi, a pojam Srbija je suštinski razdvojen na dva pojma – država Srbija i zemlja Srbija. Zemlja Srbija je zemlja koju obrađuju manje ili više čestiti i hrabri srpski seljaci, a država Srbija je od seljaka i zemlje Srbije odrođena birokratska tvorevina koja seljake odvaja od zemlje i šalje u ratove iz kojih se oni vraćaju u kovčezima ili kao bogalji tj. škartovi kako surovo određuju junaci sami sebe. Junaci komada imaju dilemu da li treba da brane zemlju Srbiju tj. svoj kućni prag ili državu Srbiju u kom slučaju treba da krenu u rat na poziv te iste države. U komadu postoji čuvena rečenica koja se mnogo puta kasnije ponavlja u srpskom kulturnom prostoru: Srbija dobija ratove, a gubi ljude. U komadu najbolji i oni ne baš najbolji ginu u ratu, a na zemlji Srbiji ostaju bogalji i nevredni koji zavode žene seljaka i ratnika (ponovo je muška čast skrivena u krilu žene, a domovina je, znamo, imenica ženskog roda). Pisac u komadu prati sudbinu malog čoveka od koga njegova država traži mnogo i on se otvoreno pita da li je to, možda, i previše. Ove ideje Kovačević plasira kroz izuzetno poetski dijalog, čiji mnogi fragmenti ulaze u svakodnevni govor. No, ono što se ne govori u komadu to je da srpski seljaci, heroji koji će doneti veliku pobeđu državi Srbiji ne stvaraju veliku Srbiju nego Jugoslaviju. Te 1984. kada SFRJ polako, ali izvesno puca po svim šavovima i Dušan Kovačević otvoreno postavlja pitanje da li su srpski seljak i srpska zemlja dali previše za stvaranje nove domovine. Ovakvo formulisano

pitanje je moguće zato što se pojam zemlje i pojam zavičaja stapaju i stoje nasuprot pojma države tj. vlasti. Komad *Sveti Georgije ubiva aždahu* je dobar povod da postavimo pitanje da li je Dušan Kovačević nacionalista? Dušan Kovačević nesumnjivo ističe vrednosti srpskog naroda i srpske zemlje, međutim on ne ističe vrednosti svog naroda i zemlje nasuprot drugih naroda već nasuprot vlasti koja vodi taj narod i državu. Pri tom različite, čak dijametralno suprotstavljene, politike koje su vodile narod i zemlju tokom dvadesetog veka on tretira kao kontinuitet jednog modela razmišljanja čija metafora u komadima su vlast i policija. Vlast i policija su otuđeni od naroda i zemlje. Međutim, brojni pojedinci žele vlast i kolaboriraju sa policijom i vlašću na štetu svojih najbližih (naročito mladih koji su jedine nesumnjive žrtve po Kovačeviću) pa i samih sebe pretvarajući se u apsurdne i groteskne figure.

Prva studija odnosa pojedinca, policije i vlasti javlja se u komadu *Balkanski špijun* koji je napisan 1983. godine. Ovim komadom Dušan Kovačević otvara temu IB-a među srpskim komunistima. Glavni junak ovog komada je »odležao«, verovatno na Golom otoku, dve godine. U trenutku kada je policija pokazala interesovanje za njihovog podstanara koji je došao iz inostranstva sa ciljem da otvori zanatlijsku radnju Kovačevićev junak odlučuje da pomogne vlasti tj. policiji tako što će špijunirati svog podstanara. Tako se razvija neverovatna, uzbudljiva crna komedija u kojoj pisac analizira postupke koji nastaju iz paranoje izazvane kod malog čoveka strahom od države tj. vlasti i potrebe da joj se bezrezervno služi kako bi joj se makar na taj način približio. Krajnja granica takvog odnosa za Kovačevića je staljinistička verzija komunizma. Staljinistički metod uhođenja Kovačević je izvrgao ruglu, ali nam je pokazao da je na kraju i sam počinilac žrtva sopstvenog dela. Od ovog komada pisca uvodi se novi motiv – država, a njen glavni reprezent postaje policajac (najčešće tajna policija). U narednom periodu Dušan Kovačević je napisao čitav niz komada u kojima značajne uloge imaju policajci i članovi tajne policije. Pisac ispituje odnos umetnika i tajne policije (*Profesionalac, Klaustrofobična*

komedija, Urnebesna tragedija), odnos građanina i policije (*Urnebesna tragedija, Doktor Šuster*), odnos umetnika prema umetničkoj slobodi u represivnom režimu (*Profesionalac, Lari Tomson*), veza policije (vlasti) i kriminala (*Doktor Šuster, Generalna proba samoubistva*)... Odnos vlasti i policije spram srpskih građana kao i uloga srpskih umetnika i intelektualaca u oslobađanju i/ili porobljavanju sopstvenog naroda postaju česta tema u poznim komadima Dušana Kovačevića.

Pišući kompleksne drame u složenom vremenu Dušan Kovačević stvara i razara pojam domovine. Za pisca ne postoji jedan i celovit odgovor šta je to domovina već se domovina sastoji iz bar tri-četiri podpojma – zemlja, zavičaj i vlast (tj. država). Stalno uzajamno delovanje ovih motiva dovodi do niz različitih posledica po sudbinu građana Srbije koja je uglavnom i sasvim izvesno tragična i fatalna, a na širem planu se može razumeti samo kroz fornu teatra apsurdna i groteskne crne komedije.

LITERATURA

- Kovačević, Dušan. 2013. *Drame 1-5*. Beograd: Zavod za užbenike.
- Kuzmić, Aleksandra. 2014. *Slika sveta u dramama Dušana Kovačevića*. Beograd: Muzej pozorišne umetnosti Srbije.
- Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larousse*. 2011. Beograd: Mono i Manjana.
- Rečnik srpkog jezika*. 2011. Ur. Vujanović, Milica i dr. Novi Sad: Matica srpska.

THE MOTIVE OF HOMELAND AND DEATH IN THE DRAMAS OF DUŠAN KOVAČEVIĆ

A b s t r a c t

The present work considers the way the play write Dušan Kovačević treats the concepts of homeland and death in his theatrical pieces, from the first ones (Maratonci trče počasni krug and Radovan III) to the latest ones (Hipnoza jedne ljubavi). The author finds that the idea of homeland in the works of Dušan Kovačević consists in several different ideas that merge with the idea of death, such as earth (where the dead are buried), authority (which sends men to death) and homeland (protagonist's beginning and end). Encounters and mixings of these concepts offer a complex image of homeland in all the pieces of one of the most familiar Serbian comedists.

Key words: drama; Dušan Kovačević; homeland; death; earth; authority; Serbia